

KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET: AZ OROSZ TOLVAJVILÁG MŰVÉSZETE

Fotó: Szergej Vasziljev. Rajz: Dancig Baldajev
Pesti Szalon, 1994. 230 oldal, 1800 Ft

A Kovács Ákos szerkesztette és írta könyvek – akár a legártatlanabb témájúak is – a felhalmozott, gondosan illusztrált adatok és lán drámai hatást keltenek. Áll ez a szöveges falvédőkre, madárijesztőkre, falfirkákra, tetoválásokra, haláljelekre (ez utóbbiakról Kicsi, 1991). A szerkesztő kedves témáihoz időről időre hűségesen vissza is tér (például az első világháborús hősi emlékművekhez, Kovács, szerk., 1991), s munkássága erőteljes hatással van a hasonló érdeklődésű és szemléletű néprajzosokra (például Keszeg, 1991, Kriston Vízi, 1994).

Talán már a nagy tragikus témák iránti érzékenység jelének tekinthető a tetoválások iránti érdeklődése. E témában elmélyedve olyan furcsa, tragikus sorsú művészegyéniségeket fedezett fel, mint Cserne László (Beke, 1987) és a valamikor 1994 májusában a Dunából kifogott, a homlokán levő tetoválással összhangban Pillangónak nevezett, vállán fehér patkányt hordozott alternatív énekes, Deák Ferenc (Cserne, 1987).

Az 1989-eshez hasonlóan e kötetéhez is sikerült társszerzőnek megnyernie a russzista Sztres Erzsébetet és a burját származású, Szentpétervárt élő, 1948–1981 között szovjet belügyi alkalmazásban állt D. Sz. Baldajevet, valamint a csuvas fotóművész Sz. Vasziljevet. Így valóságos „turáni összefogással” dolgozták fel a Szovjetunió börtön- és légervilágának, szűkebben az úgynevezett tolvajvilágnak a kultúráját. (Lám, a kis népeknek különösen sok törleszténivalójuk van a nagyhatalmakkal szemben.) Kovácsék nyilván a tetoválások iránt érdeklődve, sokfelé tapogatózva lették meg a két további társszerzőt. Ők egyébként már nem ismeretlenek nálunk, hiszen a korábbi Kovács–Sztres-kötet (1989) is Baldajev-illusztrációkra épült, hátborzongató válogatás jelent meg tőle hasonló feldolgozásban a *Beszélő* mellékleteként (Baldajev, 1991), a *Mozgó Világ* különszámot jelentetett meg Kovács és Sztres összeállításában

(1991/10), Vasziljevnek pedig kiállítása volt a Vigadó Galériában (1991. november). A kötetbe sajátosan illeszkednek a Dalos György fordította, úgynevezett „*tolvajdalok*” (106–115. o.), kár, hogy az egyébként filológiai alapon szerkesztett könyv eredetijeiket nem közli.

A kötet tehát az orosz tolvajszerzet világát, kultúráját mutatja be, kitekintéssel a lágerekbe került egyéb elitéltekre is. A különböző okokból elitéltek, bebörtönzöttek és lágerekbe kerültek szűk elitjét alkotja az úgynevezett tolvajvilág (*blatnoj mir*), s az ő különleges kultúrájuk képviselte a szovjet hivatalos kultúra egyik sajátos, még kegyetlenebb ellenkultúráját. A *blatnoj mir* is a Szovjetunió Kommunista Pártjához hasonlóan a civil társadalmon élőködő, hierarchiába szervezett, autonóm hatalmi intézmény volt, saját törvényekkel, rítusokkal, jelrendszerrel, s ez a vonása, egyáltalán az orosz tolvajtársadalom és a Szovjetunió társadalmi berendezkedése közti analógiák a korai elemzők figyelmét sem kerültk el (47–48. o.). (Triviális, hogy a legelvetemültebb, profi bűnözők vezetői felelnek meg a pártvezetőknek.) Az Alekszandr Szolzsenyicin által is említett *blatnoj vs. frájer* szembeállítás (20. o.) egyik eleme egyébként a magyarból is régóta ismert: „*frájer*: úri ember, nem a tolvajvilághoz tartozó, a meglopandó áldozat” (Szirmay, 1924: 25). Ez a *frájer* egyébként a magyar argóban máig él ebben a jelentésében, de hadd distanciáljunk: az ebben és az előző könyvben (Kovács–Sztres, 1989), Baldajevnél, Varlam Salamovnál, Szolzsenyicinnél, Wenzeslaus Maiernél leirt rémségek ilyen méretekből, ennyi időn át igenis csak a Szovjetunióban és nyilván csak 1990 előtt léteztek.

A bolsevikok az 1917-es forradalom után az „osztályrokonainknak” tekintett tolvajvilág tagjai számára hamarosan megtalálták a leginkább nekik illő feladatot: az elitelt frájer „osztályellenségek”, „a nép ellenségei”, „az ellenforradalmárok”, „a politikaik” egyre növekvő tömegeinek börtön- és lágerekben regulázását. Az emberi élet elképesztő szélsőségeit képviselő, ugyanakkor persze kriminális univverzáláknak is engedelmességek *blatnoj mir* (a köztörvényesek elitje) visszataszító kegyetlenséggel teljesítette történelmi küldetését. Kovács és Sztres nem zárják ki,

hogy a tolvajvilág ebben nem pusztán eszköz volt, hanem mintegy hallgatólagos, cinkos beleegyezéssel vállalta szerepét, hiszen „*éppen a totalitárius államhatalommal való összejárás jelentette számára a túlélés egyedüli lehetőségét*” (48. o.).

Az orosz tolvajvilág kultúrája persze nem egyszerűen brutális alig emberek primitív kultúrája, hanem egy gyakran rémitően visszataszító, olykor bájosan archaikus elemekből felépülő, sajátos szabályok vezérelte, több tekintetben kifinomultnak nevezhető rendszer. Ez a kultúra végső soron az orosz kultúra része, s brutálisból szentimentálisba, érzelgősbe váltó hajlamát jól jellemzi, hogy a tolvajvilág kedvenc költője Szergej Jeszenyin, kedvenc festője Viktor Vasznyeov volt. A szovjet kultúra és a blatnoj ellenkultúra újabb párhuzamát mutatja például, hogy a tolvajvilágban – nyilván az orosz nyelvben a szovjet korban elterjedt mintára (Tóth, 1991) – az abbreviatúráknak, betűszóknak (mozaikszóknak) tetoválásként is gyakran látható rendszere épült ki (199–204. o., Kovács–Sztrés, 1989: 86–88). A tolvajvilág abbreviatúráival párhuzamosan, a legfőbb szovjet állambiztonsági és belügyi szerveknek csak az elnevezéstörténete (*Cseka, VCSK, GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB, KGB, MVD*) külön monográfiát érdemelne (Kovács–Sztrés, 1989: 206), s hasonlóak a bűncselekményeket jelölő betűszók is (Salamov, 1989: 10–11).

A kötet – népszerűen tudományos mű s egyben szépen kivitelezett képzőművészeti album – képeinek többsége tetoválásokat mutat be. (Külön illik a könyv témájához, hogy bármilyen szép, valamennyi kép „csak” fekete-fehér.) A *tetoválás*, miként a *tabu* szó is, James Cook kapitány óceániai útja után terjedt el nyugaton – noha mindkét intézmény legalább az ókortól ismert Európában. Ami a tetoválást illeti, számottevően Európában csak a XIX–XX. században terjedt el, s legalábbis bizonyos tetoválások, bizonyos vidékeken tipikusan a bűnözők bélyegei. Többnyire (vannak kivételek) általában is jellemző, hogy a tetoválások a valamilyen módon kirekesztett vagy a magukat a társadalom más tagjaitól ily módon is megkülönböztetni igyekvő rétegek bélyege. A különböző tetováláskorpuszokon (így az itt közöltön is) csak a háttereikül szolgáló kultúrák ismeretében

érdemes mérlegelni, hogy ezek a művek mennyire mágikusak, mennyire artistikusak, mennyiben jelzik viselőik hovatartozását. Nyilván nemcsak az orosz tolvajvilág, hanem a XX. század több más bűnöző eliteje is jellemezhető olyasféle heterogén jellegzetességekkel, kriminalisztikai kvázi-univerzálialakkal, mint például az érzelgős anyakultusz, a rituális távolságtartás más eliteltéktől, az élet és a tulajdon (elsősorban a másé, de utána a sajáté is) megvetése, a kártyajátékok szinte kultikus űzése, a legalábbis alkalmi aktív homoszexualitás vagy éppen a tetoválások. Mindenesetre a Szovjetunió légereiben a tetoválásnak döntő jelentősége volt, az elitelték közti kommunikáció egyik fontos csatornájául szolgált. Baldajev mutatott rá, hogy milyen pontosan jelezhetette egy-egy elitelt hovatartozását, s ennek milyen gyakorlati jelentősége volt például a feyencek elosztásánál (Kovács–Sztrés, 1989: 18).

A minden magyar érdeklődőhöz szóló szöveg és képek mellett ne feledkezzünk meg róla, hogy e Kovács–Sztrés-kötetek a nemzetközi russisztikába is új szint vittek, mindegyik előtt Baldajev gyűjtésének tudományos feldolgozásával, s maguk is erőteljesen hozzájárultak Vasziljev világméretű elismeréséhez. A jelentős számú, folyamatosan előkerülő, főleg orosz nyelvű visszaemlékezés és gyűjtés mellett az orosz tolvajvilágról és művészetéről szóló legátfogóbb – s egyben legszebb – tudományos összefoglalásokat magyarul írták.

A hazai russisztika fő vonulata – miként oly sok más tudományágé – úgy látszik, a XX. század során mindig is – olykor áttételesen – valamilyen társadalmi nyomásnak engedelmesskedett, ha úgy tetszik: tömeges igényeket kívánt szolgálni. Asbóth Oszkár, Melich János és Kniezsa István számára a legfontosabb problémák a magyar nyelv szláv jövevényszavai, illetve honfoglalásunknak az oroszokkal, egyáltalán a szlávokkal kapcsolatos kérdései voltak. Az 1960-as évektől a tudomány művelésében – mivel az orosz nyelv az iskolákban is kötelező tananyag volt – különösen nyelvészeink jeleskedtek (Bolla Kálmán, Dezső László, Páll Erna, Papp Ferenc, Péter Mihály). Időközben, a „negyven év” alatt Bakcsi Györgytől Kőnczöl Csabáig, a sokféle igénynek megfelelően, igen sokszínű,

színvonalas russzisztikát műveltek, s e tudományág hazai pályája alighanem akkorra érte el csúcspontját, amikor, az 1990-es években, eltűnőfélben van az intézményes háttere.

Utólag a dekadencia jelének, a hazai cenzúra eltűnése és a magyar russzisztika „alexandriai korszakába” való lépése előhírnökének tarthatjuk, hogy megjelent magyarul Boncs-Brujevicsnek az oroszországi szakadár vallási közösségekről szóló tanulmánygyűjteménye (1982), majd – s ez már biztos jel – hét évre rá Varlam Salamov lágerirótól egy válogatás (1989), nem beszélve az itthon ugyanekkor megjelent Szolzszenyicin GULAG-kötetéről s a korábbi Kovács-Sztrés-kötetről.

Ezt a Kovács-Sztrés-kötetet valószínűleg a hazai russzisztika egyik utolsó nagy alkotásaként üdvözölhetjük. Szokás hangoztatni, hogy az itt leírt „archaikus” tolvajvilág felbomlóban van, s átadja helyét a modern alvilágnak. Valószínű azonban, hogy a modern posztsovjett szervezett bűnözés formációinak némely alapvető szervezőeleme abból a világból vett alapokon nyugszik, amit a szerzők itt megörökítettek. A könyv gyakorlati, kriminalisztikai jelentőségét a szovjet börtönvilágban nevelkedett bűnözők világméretű – Magyarországot is érintő – terjeszkedése adja. Fontos felismerés volt annak idején, hogy az USA-ban működő szicíliai maffia működésének mechanizmusa nem érthető meg Szicília társadalomnéprajzának ismerete nélkül. Időközben az orosz, az olasz is legyűrve, az USA legveszélyesebb etnikai bűnszövetkezete lett. A Hongkongtól New Yorkig terjeszkedő, a volt Szovjetunió területéről érkező bűnözők megismeréséhez pedig rítusaik, szimbólumaik, művészetük ismerete is hozzátartozik.

Irodalom

- Baldajev, Dancig Szergejevics: GULAG-SZTORI. RÉMKÉP-REGÉNY. *Beszélő* 2 (1991), 33. sz. (augusztus 31.) Melléklet.
 Beke László: CSERNE LÁSZLÓ TETOVÁLÁSAI. *Forrás* 19 (1987) 3: 83–86.
 Boncs-Brujevics, Vlagyimir: ISTENNEK TÖRVÉNYE.

- VALLÁSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. Geren-csér Zsigmond és Nyíri Éva. Bp., 1982.
 Cserne István: INDIÁNOKAT NEM ALKALMAZUNK. *Forrás* 19 (1987) 3: 69–82.
 György Péter–Turai Hedvig, szerk.: A MŰVÉSZET KATONÁI. SZTÁLINIZMUS ÉS KULTÚRA. Bp., 1992.
 Keszeg Vilmos: A FOLKLÓR HATÁRÁN. ANÉPI ÍRÁSBE-LISÉG VERSE MŰFAJAI ARANYOSSZÉKEN. Bukarest, 1991.
 Kicsi Sándor András: HALÁLJELEK. *Holmi* 3 (1991) 6: 784–786.
 Kovács Ákos, szerk.: MONUMENTUMOK AZ ELSŐ HÁBORÚBÓL. Bp., 1991.
 Kovács Ákos–Sztrés Erzsébet: TETOVÁLT SZTÁLIN. SZOVJET ELÍTÉLTEK TETOVÁLÁSAI ÉS POLITIKAI KARIKATÚRAI. Szeged, 1989.
 Kriston Vizi József: KIS MAGYAR IJESZTÉS. *Élet és Tudomány* 49 (1994) 42 (X. 21.) 1324–1326.
 Salamov, Varlam: KOLIMA. ELBESZÉLÉSEK A SZTÁLINI LÁGEREKBŐL. Szerk. Gereben Ágnes. Bp., 1989.
 Szirmay István: A MAGYAR TOLVAJNYELV SZÓTÁRA. Bp., 1924.
 Tóth Szergej: A SZOVJET BIRODALMI NYELV, AVAGY A TOTALITARIZMUS GRAMMATIKÁJA. *Aetas*, 1991/1: 5–39.

Kicsi Sándor András

A BŰVÖLET HASZNAI, AVAGY BRUNO BETTELHEIM PSZICHOLÓGIAI ESZTÉTIKÁJA

Bruno Bettelheim: A mese bűvölete

és a bontakozó gyermeki lélek

Fordította Kúnos László

Gondolat, 1994. 478 oldal, 698 Ft

A Gondolat Kiadó másodszer is kiadta Bruno Bettelheim bécsi származású amerikai gyermekpszichológus könyvét. A mű 1985-ben jelent meg először magyarul, és a kiadó ekkor úgy döntött, átpoétizálja egy kissé a számára valamilyen oknál fogva nem elég jó címet. Így került a magyar változat élére A MESE BŰVÖLETE ÉS A BONTAKOZÓ GYERMEKI LÉLEK. Az angol eredeti így hangzik: THE USES OF ENCHANTMENT. THE MEANING AND IMPORTANCE OF FAIRY TALES, ami magyarítva valami ilyesmi: A BŰVÖLET HASZNAI. A TŰN-DÉRMESÉK JELENTÉSE ÉS JELENTŐSÉGE. AZÉRT